

УДК 327.51(477)

Є.О. КОВАЛЕНКО

ГУМАНІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Проаналізовано діяльність ЄС у контексті дотримання гуманітарних прав як необхідної складової його позитивного іміджу, розглянуто міжнародно-правові документи, що заклали основи захисту прав людини.

In article is given analyses of Europe Union's activity in a context of observing humanistic rights as a necessary component of its positive appearance, looked international-legal documents, which founded bases of human's rights protection.

На фоні глобальних процесів відбуваються значні зміни у співвідношенні так званої “високої” (“high politics”) і “низької” (“low politics”) політик. Під час холодної війни на перший план висувалася проблема загальної воєнної безпеки і, відповідно, у сфері зовнішньої політики найбільш актуальними були питання, пов’язані з обороною держави та її кордонів, досягненням воєнно-політичних угод чи військової переваги, тобто питання “high politics”. Характерною рисою геополітичної ситуації в наш час стало зменшення загрози світової війни, внаслідок чого аспекти співробітництва у військовій сфері та воєнно-політичного протистояння стали поступатися місцем економічним, соціальним і культурним зв’язкам, тобто питанням “low politics”. Отже, нові геополітичні реалії у світі, які пов’язані з посиленням взаємозалежності всіх суб’єктів міжнародних відносин, під впливом дії вищезазначених тенденцій сучасного світового розвитку і нових загроз, які постали перед людством, об’єктивно підвищують значення і роль загальнолюдських цінностей у геополітичному просторі, зокрема, захисту прав людини [2].

Захист прав людини в усьому світі – важлива складова міжнародного іміджу Європейського Союзу, що активно використовується для залучення методів зовнішнього управління (ex-ternal governance) у вирішенні внутрішніх завдань інтеграції. Ці засоби дозволяють ЄС “присоромити” своїх партнерів, щоб спробувати примусити їх до виконання тих умов, які Євросоюз ставить часом без врахування їхніх власних інтересів. Спроби зовнішнього управління з боку Союзу мають місце у тих сферах інтеграційної політики (енергетика, міграція), де у наднаціональних інститутів не вистачає повноважень для ефективного реагування всередині самого Євросоюзу на ті виклики, з якими регіональне об’єднання зіштовхується через розгортання процесів глобалізації [6].

Євросоюз активно піклується про просування прав людини в себе усередині й за межами власних кордонів. Правам людини приділяється помітне місце в угодах про торгівлю й співробітництво ЄС із третіми країнами. Їх дотримання є необхідною умовою для країн, які хочуть у нього вступати. В останні роки

Євросоюз веде діалог по правах людини із різними країнами. А Сербії, Бірмі й Зімбабве, приміром, довелося випробувати на собі санкції з боку ЄС, накладені у зв'язку з порушенням режимами цих держав гуманітарних прав. Необхідно відзначити, що турбота про права людини в міжнародних масштабах проявляє сьогодні не тільки Європейський Союз. Як відзначає німецький учений Ульріх Бек, після Другої світової війни зобов'язання поважати права людини й базові норми демократії одержало глобальне поширення. Ідея пріоритету загальнолюдських цінностей у світовій політиці сприймається як вельми актуальна й конструктивна, оскільки втілює в собі зростання ролі загальноцивілізаційних чинників розвитку людства, появу єдиного загальнолюдського інтересу, пов'язаного із загальним прагненням відвернути загрозу самознищення. Сьогодні зростає розуміння того, що без вирішення цього ключового завдання соціальний прогрес узагалі може припинитися – адже, якщо не буде цивілізації, то не буде і ніякого прогресу. У підсумку різні рівні й сфери національної політики відкриваються для зовнішнього контролю й втручання. ЄС виступає в якості однієї з основних міжнародних інстанцій, які беруть на себе тягар і привілеї виносити відповідні судження.

Прийнято вважати, що права людини стали складовою іміджу європейських співтовариств із моменту появи таких. Проте, якщо говорити точніше, то їхнє дотримання не входило до переліку безпосередньо заявлених цілей Римського договору 1957 р. про створення Європейської Економічної Спільноти (ЄЕС). Виникнення ЄЕС мало за мету створення загального ринку і підвищення на цій основі економічної стабільності та життєвого рівня [7]. Договір про ЄЕС визначав послідовність заходів:

- 1) скасування мита, імпорتنих та експортних кількісних обмежень, а також усіх інших торговельних обмежень на шляху руху товарів усередині співтовариства;
- 2) уведення загального митного тарифу та єдиної торговельної політики відносно третіх країн;
- 3) забезпечення вільного руху факторів виробництва (капіталу і робочої сили), свободи створення філій на території ЄЕС і вільної торгівлі послугами між країнами-учасницями;
- 4) проведення загальної аграрної та транспортної політики;
- 5) створення валютного союзу;
- 6) координація і поступове зближення економічних політик країн-учасниць;
- 7) уніфікація податкових законодавств;
- 8) вирівнювання внутрішньодержавних правових норм, що мають значення для загального ринку [2].

Таким чином, зміст цього документа зводився до проекту функціональної економічної інтеграції, а права людини зовсім не були в ньому зафіксовані. Але у ході наступального розвитку інтеграції наростав і нормативний тиск, що змусив європейську еліту шукати шляхи реагування на загрозу демократичного дефіциту, що рядові європейці пов'язали із самою інтеграцією, коли її поглиблення почало підривати повноваження національних парламентів і конституційні положення з прав людини.

Відповідь була знайдена у формі конституціоналізації. Дана концепція має на увазі поступову трансформацію Договору, який лежить в основі ЄС, з “горизонтальної” угоди, що пов’язувала лише держави, котрі беруть участь у ній, у “вертикальний” режим прав і обов’язків, що поширює свою дію на всіх фізичних і юридичних осіб і забезпечений правовими засобами примусу. Мова йшла про вузьку сферу таких прав, як право власності й свобода здійснювати торгівлю або займатися професійною діяльністю, тобто в інтеграційному об’єднанні споконвічно було відсутнє власне збалансоване трактування гуманітарних прав. Таким чином, в інтегрованій Європі конституціоналізація на практиці зводилася, насамперед, до захисту функціонування єдиного ринку від політичного втручання за допомогою засобів, які знаходяться, зокрема, у розпорядженні Суду ЄС. Договір, що лежить в основі функціонування ЄС, не є договором про права людини в тому розумінні, який закладений в Європейській конвенції про права людини Ради Європи (ЄКПЛ). У Паризький договір 1952 р., що передбачав оформлення Європейського політичного співтовариства (ЄПС), планувалося включити й ЄКПЛ, але відповідні плани не матеріалізувалися після того, як в 1954 р. даний договір був відкинтий Національними зборами Франції [3].

При цьому доцільно було б вважати, що права людини стали важливим компонентом європейської інтеграції багато в чому завдяки дії ЄКПЛ і Європейського суду з прав людини у Страсбурзі, що не входить до системи ЄС. Заслуги в цій справі самого ЄС або Суду ЄС, що розташований в Люксембурзі, припустимо назвати набагато менш вагомими. І все-таки, на даний момент в Євросоюзі регулюється широке коло питань, пов’язаних із правами людини в соціальній та економічній сферах. Той факт, що стандарти співтовариства у сфері прав людини походять від загальних традицій конституційного лібералізму, указує на суттєву схожість між національними й комунітарними стандартами, нехай і при великій кількості дрібних розходжень. До того ж із часу припинення Римського договору вже відбулися серйозні зміни в даній сфері. Маастрихтський договір 1992 р. уперше в історії ЄС закріпив спеціальне положення про фундаментальні права. У ньому також знайшло якесь непряме визнання вимоги про повагу Співтовариством “національної й регіональної розмаїтості” усередині держав-членів (ст. F і 128 Договору). Таким чином, крім юридичної практики Європейського Суду, принципи, що визначають міжнародно-правовий захист прав людини в ЄС, впровадилися й у договірну основу інтеграції. У 2000 р. вони також були кодифіковані в Хартії фундаментальних прав ЄС.

До Другої світової війни, коли ще не прийнято було вважати, що проблематика прав людини має пряме відношення до сфери зовнішньої політики, політика низки європейських держав у зовнішньому світі, з об’єктивної точки зору, давала підстави обвинуваченням у колоніалізмі й експлуатації. Правовий принцип космополітичної відповідальності, про яке пише, зокрема, У. Бек, тоді ще не затвердився [6]. Нюрнберзький процес, де судили нацистських злочинців, став першим міжнародним судом, де постало питання про створення правових категорій і юридичної процедури, які виходили б за рамки національного суверенітету. Затверджена там категорія злочинів проти людства породила поняття про

відповідальність окремих злочинців стосовно співтовариства націй. У підсумку, якщо держава стає злочинною, то індивіди, які їй служать, повинні очікувати покарання на підставі міжнародного рішення.

Міжнародно-правовими документами, що заклали основи захисту прав людини, стали Загальна декларація прав людини (1948 р.) і міжнародні пакти про права людини (1966 р.). Державам-членам ЄЕС теж важливо було переосмислити в даному зв'язку їхню політику стосовно третіх країн. Не випадково, що в преамбулі до Римського договору 1957 р. говориться про те, що вони мають на увазі “підтвердити солідарність, що пов’язує Європу й заморські країни”, бажаючи “забезпечити їхнє процвітання відповідно до принципів Статуту Організації Об’єднаних Націй”. Країнам і територіям, що підтримують особливі відносини з ЄЕС (формування, що маскувало колоніальні зв’язки) Римський договір гарантував відчутні послаблення в торгівлі. Нарешті, було передбачено, що дія Європейської конвенції з прав людини підлягає поширенню на території колоній кожної з держав-членів ЄЕС [5]

З кінця 1960-х рр. ЄЕС було залучено в операції з надання гуманітарної допомоги, що до початку 1980-х рр. стало одним із ключових елементів міжнародної присутності європейського регіонального об’єднання. У 1992 р. був заснований європейський “офіс гуманітарної допомоги” (the European Office for Emergency Humanitarian Aid, ECHO), що є одним з основних міжнародних фінансових донорів. Європейському інтеграційному об’єднанню згодом стало властивим активно використовувати міжнародні торговельні переговори для просування зовнішнього виміру своєї турботи про права людини. Потім воно поступово підключилося до безпосереднього моніторингу виборів у третіх країнах і до сприяння неурядовим організаціям у насадженні й зміцненні плюралізму. З 1992 р. пункт про необхідність дотримання прав людини став незмінно присутнім в усіх торговельних угодах, що укладають ЄС із третіми країнами. Утім, як зауважує, скажімо, А. Менендес, узятий курс трохи розмивала “відсутність у ЄС чітких повноважень, адекватних вказівок або критеріїв відносно того, які саме стандарти вимагають поваги, а також відповідної інституціональної структури” [6]. Принаймні, до вступу в чинність Амстердамського договору, єдиною правовою базою для деяких з європейських гуманітарних програм виступало їхнє включення в бюджет Співтовариства. Під час переговорів, що передували його підписанню, кілька держав-членів висловилися за приєднання ЄС до Європейської конвенції з прав людини. Однак у березні 1996 р. Суд ЄС ухвалив рішення, що Союз не правочинний зробити такий крок. Наступні судові рішення додатково збільшили сумніви щодо правової бази деяких мір Євросоюзу зі зміцнення захисту прав людини в зовнішніх відносинах.

Розвіяти їх була покликана Хартія фундаментальних прав ЄС 2000 р., розроблена Конвентом, в якому брали участь представники держав-членів ЄС і європейських інститутів. Про те, що це в істотному ступені вдалося, свідчать, наприклад, Повідомлення Комісії від 8 травня 2001 р. про ролі Європейського Союзу в просуванні прав людини й демократизації в третіх країнах. Воно дало ґрунт Раді, щоб виступити з розробкою діалогу у сфері прав людини. У 2000 р. угода, укладена

ЄС із країнами АКТ (Африки, Карибського басейну й Тихоокеанського регіону) в Котону (Бенін), впровадила положення з прав людини в багатобічні рамки. Угоду Котону визнано важливим етапом на шляху застосування принципів прав людини у сфері міжнародної торгівлі й розвитку. Для ЄС Хартія фундаментальних прав покликана стати головним мірилом при оцінці відповідності ситуації в третіх країнах європейським вимогам з прав людини [1].

Опитування постійно засвідчують, що більшість європейців цінують основні переваги європейської інтеграції, але стурбовані деякими напрямками діяльності та змінами в ЄС [4]. Утім, у добу швидкої глобалізації та поширення загальної непевності, європейська інтеграція виявляється важливішою, ніж коли те ж прагнення безпеки та економічного добробуту, яке надихало засновників Європейської Спільноти, лежить сьогодні в основі ЄС, хоча регіональні й глобальні обставини докорінно змінилися. Європа, що спромоглася винайти модель демократичного державного управління, модель нації-держави та модель економічної інтеграції, найімовірніше, зможе знайти модель політичної інтеграції, яка зберігає найбільше багатство – розмаїття її народів. Федерація сильних, демократичних, мирних та заможних націй дасть змогу Європі ефективніше виконувати свої функції в світі. Після розпаду радянської Імперії та ліквідації залізної завіси, що поділяла європейські нації, об'єднана Європа може сама визначити свою долю й стати надпотужним політичним утворенням, чому істотно сприяє її економічний потенціал. У світі, котрий з двополюсного перетворився на однополюсний, з погляду забезпечення міжнародної рівноваги, надзвичайно важливо, щоб демократична й плюралістична, позбавлена експансіоністських амбіцій Європа взяла на себе адекватну міжнародну роль, яка визначається її культурною близькістю та привілейованими стосунками з багатьма різними частинами світу. За її унікальним експериментом з мирної й добровільної інтеграції націй, які, образно кажучи, лише вчора винищували одна одну, уважно стежать чимало різних націй по всьому світі, які потерпають від етнічних та інших конфліктів, і це вже вкотре ставить Європу в авангарді прогресу людства.

Література:

1. *Грицак І. А.* Право та інституції Європейського Союзу. Навч. посіб. – К.: К.І.С., 2006. – 300 с.
2. *Губський Б.В.* Євроатлантична інтеграція України. – К.: Логос, 2003. – 328 с.
3. *Кавешников Н.* Влияние расширения ЕС на процесс институциональной реформы // Расширение Европейского Союза и Россия. – М., 2006. – С. 46 – 56.
4. *Ніколас Мусис.* Усе про спільні політики Європейського Союзу / Пер. з англ. – К.: К.І.С., 2005. – XIV с. – 466 с.
5. Політика європейської інтеграції: Навч. посіб. / За ред. В.Г. Воронкової. – К.: Професіонал, 2007. – 512 с.
6. *Стреженева М.* Условія партнёрства с Европейским Союзом // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 6. – С. 3 – 13.
7. *Alston Philip.* Resisting the Merger and Acquisition of Human Rights by Trade

Law: A Reply to Petersmann // The Jean Monnet Working Paper № 12/02, Symposium: Trade and Human Rights: An Exchange. – P. 10-11.

Надійшла до редколегії 25.04.2008 р.